

MUINASJUTT JA TURISMIREIS

RISTO JÄRV

Muinasjutt on lugu mitmetest muutustest inimese elus, narratiiv inimese teekonnast. Nii näiteks on Max Lüthi sõnastanud, et jutukangelane on reisiv o l e n d, keda iga reis üks aste kõrgemale viib (Lüthi 1987: 131, 139–141). Võimaluse muinasjutu ja turismireisi seostamiseks annab juba reisimine kui kindel osa muinasjutu struktuurist: sarnaselt reisiga algab muinasjutt tavaliselt kangelase lahkumisega tuttavast eluruumist määramatusse ning rahvajutud kirjeldavad sageli „oma kangelaste imelisi teekondi” (vt nt Gerndt 2004: 509; Bendix 2008: 979). Vivian Labrie on analüüsinud Kanada prantsuskeelse Quebeci rahvajututraditsiooni ning näidanud, kuidas iga muinasjutu põhjal võib konstrueerida kaardi, mida jutustajad kasutavad ka narratiivse süžee memoreerimiseks. Seda muinasjutukaarti saab vaadelda inimliku püüuna „mõista universumi ning meie kohta selles” (Labrie 1999: 61), muinasjuttu ennast kutsutaksegi seal millegi läbimise look s (Labrie 1999: 50). Pikema essee metafoorist „Jutustus on reisimine” kirjutanud soome uuriija Kai Mikkonen väidab, et narratiivide mõistmine on üleüldse lähedalt seotud reisimiskogemusega (Mikkonen 2007: 286). Kui seda mõtet veelgi edasi arendada, siis ütleb Michel de Certeau teoses „Igapäevased praktikad”, et „iga jutustus on reisikiri, see tähendab – ruumipraktika” (de Certeau 2005: 177).

Nii pole ime, et muinasjuttu rakendatakse tänapäeval sageli turisti ahvatlejana. Tihti on muinasjutt turismis müügiargumentiks, sõnu „muinasjutt” ja „muinasjutuline” tarvitatakse metafoorina ning võrdpilt muinasjutust on reklaamis kui indikaator aimuandmiseks puhkuse erilisusest. Maaailma eri paigus kirjeldavad hotellid oma ümbrust ühtviisi muinasjutulisena, olgu siis müütide maal Kreekas (hotell lubab ruume „muinasjutulise vaatega terrassilt lõputule sinisele merele”), muinasjuturikkal Saksamaal („Hotell on ümbritsetud muinasjutuliste mägede, metsade ja jõeorgudega”) või koduses Eestis („Soovite aga osa saada muinasjutulise vanalinna saginast, siis soovitame valida tänavapoolse toa”). Pelgast reklaamiargumentatsioonist enam vaeva on nähtud turismis folkloorse nähtuse (jutu, teema) sihipärasel kasutamisel. Näiteks on muinasjuttude põhjal loodud Järvemaal Müüsleris atraktiivne teemapark Kilplala, külake, kus saab matkida kilplaste veidertegevusi. Muinasjututeemalise turismivõimaluse kõige väljaarendatum näide on sakslaste Muinasjututee (*Märchenstrasse*): ligi 60 linna Hanaust Bremenini on ühinenud 1970. aastatest teemakonglomeraadiks, kus iga linna on seostatud eri muinasjutuga (vt nt Bendix, Hemme 2004).

Muinasjutt ja turismireis on ühelt poolt otsekui vastandid – muinasjutt räägib väljamõeldud maailmast, reisil käime aga reaalses maailmas –, ent ilmselt on mõlemas midagi teineteisest, muinasjutus räägitav on suuresti tegelikkuse peegeldus, sellele on andnud ainese inimese meel ja mõte, meie argine maailm.

Järgnevalt vaatlen, milliseid sarnasusi võib täheldada muinasjutuvestmise ja turismireisi vahel. Peatun mõistetel, mis on olulised nii muinasjutu kui

ka turisti rännu puhul, ning toon välja elemente, milles võib kõrvutada turismireisil osalemist jutuvestmisega. Paljud alljärgnevatest sarnasustest on tõusnud esile tänapäeval, kui turism on omandanud üha massilisemad mõõtmed ning turismipaketi läbielamine eelnevalt kavandatud programmi alusel on samamoodi suunatud tegevus nagu jutuvestja juhitud lugu.

Liminaalsus ja imaginaarsus

Kaht maailma – muinasjutumaailma ja turismirännakul kogetavat – seob see, et kangelane käitub „seal” maailmas äraspidiselt, teisiti kui tavaelus. Muinasjuttudele on tüüpiline üleminek harilikust keskkonnast ebatavalisse, jutu-tegelane siseneb äraarvamatusse maailma, kuigi selle algus on talle (ja ka muinasjutu kuulajatele/lugejatele) tuttav. Sellest annab tunnistust ka Axel Olriki eepilistest seadustest juttudele tunnuslik alguse seadus: toimub liikumine igapäevaselt ebatavalisele (Olrik 1992: 55). Kui kangelane ületab ukسلäve, ei ole miski enam endine ning teda ümbritseb ebamäärane tundmatus, liminaalne situatsioon. Ka jutu vestmise protsess ise on mitmes mõttes liminaalne tegevus. Sageli loeme teadetest varasemate jutuvestmiste kohta pärimusühiskonnas, et muinasjutuvestmine on toimunud kahe aja piirimaal, suve ja talve vahel sügisesel perioodil. Aado Lintrop kirjeldab sellist aega udmurtidel: need ajad „on avatud nii heale kui ka kurjale ning on lähedal üleloomulikule” (Lintrop 2006: 18). Lisaks toimub muinasjutuvestmine enamasti päeva ja öö vahel, nn videvikku pidades (vt nt Viidalepp 2004: 45–49), nii on see jätkunud ka tänapäeva muinasjuttude ettelugemistes lastele une eel.

Samasuguses liminaalses, mitmesse maailma kuuluvas seisundis on ka turismirännakul olija. Tuntud on Arnold van Gennepi religioonialane käsitlus siirderiitustest hõimuühiskonnas (1960), mida on kasutatud ka turisti seisundi kirjeldamisel. Selle kolmeastmelise struktuuri teises faasis on osaleja staatus struktuuriliselt määratlemata ning turismirännakul olija võibki siia paigutada. Turisti teekonda on seostatud sageli ka palverännuga (vt Graburn 1989; Badone, Roseman 2004; Sepp 2007). Oluline on turisti ja muinasjutukangelase olek maailmade „vahel” – olukord, kus koduühiskonna sotsiaalsel struktuuril pole turisti jaoks endist tähendust (Selänniemi 1996: 197–198). Turist ei kuulu enam koju, aga tegelikule paiknemisele vaatamata ei kuulu ta ka sihtkohta. See liminaalsus on ukسلävi, kus kogejat ootavad ees erinevad võimalused. Liminaalsus tingib selle, et turist ei kuulu kumbagi maailma ja ta on vaba, temaga võib toimuda kõik: liminaalses faasis pole asjad nii nagu tavalises maailmas.

Samal ajal kujutavad nii muinasjutt kui ka turismireis kogejale tegelikult ohutut avastusretke. Muinasjutu puhul maalikse meile hulk peluväärseid kujutluspilte, seal tegutsevad erinevad ohtlikud koletised – lohemaod, hiiud, nõiad jne –, ent need ei kujuta jutu kuulajale reaalselt ohtu. Ka turismireisi puhul hoolitsetakse selle eest, et turistid näeks ohtlikku osa suletud ruumis, näiteks kriminogeensete tsoonide slummides. Nad viiakse turvaliselt oma elamuseni bussiga ning tuuakse sealt samamoodi ohutult tagasi. Seega on tegu vaid näiliste ohuallikatega, mis ongi mõeldud turvaliseks kogemiseks. Sarnaselt muinasjutuga toimub ka elamusturismi puhul rännak mõõdukasse fiktsionaalsusse, tegeliku reaalsuse maailma asemel konstrueeritud maailma. Nii

muinasjutu kui ka turismireisi puhul küll teatakse, et kuuldu-nähtu ei tarvitse olla tõsi, ent seda usutakse mingil määral siiski, imaginaarsust tajutakse osalt tõelisena.

Ruum ja aeg

Heda Jason on visandanud rahvajuttude (laiemalt nn etnopoetika) žanride ruumijaotuse. Jason märgib, et muinasjutukangelase põhiliikumine ruumis toimub sellest maailmast nn vaheruumi, mille keskel asub Muinasjutumaa (Jason 1977: 199).¹ Kohad ja nimesildid muinasjutus märgivad mis tahes kauged maad, seda, et reis toimub imaginaarsesse riiki. Sedasama olen täheldanud eesti muinasjutuainest analüüsid, kus kauged maad ja kohad on minetanud oma konkreetsuse ning neil on puhtalt muinasjutuloomus: need on pikkade teekondade sihtkohad, paigad, kust hangitakse kulda või kaupa või kus elavad nõiad (Järv 2008: 283). Neis tekstides on pärisnimest saanud üldnimi, mis sisuliselt tähistab „kättesaamatut kaugust”. Sarnaselt eespool mainitud hotellireklaamidele võib kujutada ka turismireisi sihtpunktina samasugust muinasjutumaa, mille tegelik asukoht pole turisti jaoks oluline. Soome turismiantropoloog Tom Selänniemi eristab turistide hulgas kolme kategooriat, väites, et nn muljeturistide jaoks on rännaku puhul tegu pigem sooviga kogeda turismireisi kui niisugust, mitte käia mingis konkreetses kohas ning näha teatud kindlat sihtpunkti. Oma uurimuses kasutab Selänniemi ka mõistet pildile orienteeritud turism, pidades silmas neid turiste, kelle jaoks kohaliku kultuuri geograafilisel asukohal on vaid marginaalne tähendus (Selänniemi 1994: 154). Tähtsam on rändamise olukord, pääsemine argielust, mitte aga koht ise, olulisem sellest, kuhu sa rändad, on see, et sa reisisid (Selänniemi 1996: 172–174; 2003: 25).

Tänapäeval võimaldab reisimine kiiresti kohale jõuda, peatuda soovitud punktides ning suhteliselt põgusa tutvumise järel minna avastama järgmisi imesid. Erinevalt endisaegsest rändajast ei kulge me mööda teed tasapisi, vaid võime mõne hetke jooksul ilma pika kohanemisajata olla lennukiga järgmises punktis sarnaselt lendavale vaibale. Selliste suuremastaabiliste teematekondade eelduseks nagu saksa *Märchenstrasse* ongi „peatu ja mine” reisimisviis autoga (Bendix, Hemme 2004: 187), mis võimaldab mugavalt üheainsa reisi jooksul näha väga erinevaid maailmu. Teisalt tingib hõlbus liikumisvõimalus kogemuste fragmentaarsuse, keskendatuse mitte protsessile, vaid üksikpunktidele.

Ka muinasjutukangelane rändab niisamuti hetkega läbi suure vahemaa, kõndides, kuni seitse paari raudseid kingi läbi kuluvad (Jason 1977: 199), ent sellest teekonnast meile ei räägita. Ta teeb teel vaid üksikuid puhkepauze, millele jutu tähelepanu ka keskendub, muinasjutukangelase maailma iseloomustab pealispindus (Lüthi 1987: 11).

Muinasjutu kohtadega seostub ka tavapärasest erinev ajatunnetus. Bengt Holbeki üks seitsmest muinasjutu sümbolloome reeglist kinnitab, et muinasjutud ei kirjelda kunagi aeglast muutust, pikka ja väsitavat teekonda (Holbek 1987: 444). Aeg lendab muinasjutus või rahvajutus palju kiiremini. Päev seal maailmas võrdub aastaga tolles maailmas – sellele efektile on üles ehitatud mit-

¹ Kasutan edaspidi ka turisti sihtkoha markeerimiseks Jasoni jaotuses esinevat väljendit Muinasjutumaa (*Fairy land*).

med jututüübid, nagu näiteks „Sõbrad elus ja surmas” (ATU 470). Muinasjutt on midagi ajatut või ajalootut, mis voolab omasoodu (Lüthi 1987: 21). Heda Jason märgib, et kui kangelane siseneb Muinasjutumaale, siis kohaneb ta ajutiselt sealse aja seadustega (Jason 1977: 210). Ilmselt on tavaline ka sama kogemus reisil: aeg voolab teistmoodi, kui meie elu pole struktureerimas nädalapäevade rütm: igapäevased uudised või töögraafik. Huvitava reisi puhul kaob aeg tavaliselt ruttu ning tagasi tulles tundub argituttavus kummastav, nagu oleks aeg märksa enam edasi läinud. Samas võib olla turistitunne reisilt ka otse vastupidine, sündmusi toimub kokkusurutud aja jooksul nii tihedalt, et selleks näib olevat kulunud määratu aeg. Igal juhul voolab aeg turistil ja muinasjuttukangelasel teisiti kui tavamaailmas (vt ka nt Graburn 1989: 25–27).

Suveniir ja autentsus

Rännak Muinasjutumaal kestab lühikest aega, õnn erilisusest vältab vaid hetke, seepärast on vaja seda pikendada. Me saame kaasa võtta ainult murdosa maailmast, mida näeme ja kohtame, ent sellele vaatamata vajame tolle murdosagi talletamist. Turistid teevad käidud kohtadest pilti, hangivad suveniire, mis jäävad riulile reisi meenutama. Suveniir, mille reisija käidud maalt kaasa toob, on kui muinasjutukangelase tarvilik tunnismärk imedeilmast – seal maailmas sageli väheväärtuslik, ent kangelase jaoks hädavajalik käigu tõestajana. See on võrreldav olukorraga muinasjuttudes, kus kangelane peab tõestama, et just tema on kangelaste soorinud, tapnud näiteks lohe, mida kinnitab sündmuspäigast kaasatoodud pisike detail: sõrmus või taskurätik kuningatütrelt, lohe suudest lõigatud keeled jne. Turisti põhipõhjenduseks suveniiri kaasatoomisel on igatsus ja meenutus möödunust. Susan Stewart näeb suveniiri nüüdisaegse leiutisena, mille eesmärgiks on tõendada minevikus toimunud või muidu kauget kogemust. Tema väitel on suveniir eksootiline märk läbielatust (Stewart 1993: 133, 148). Nii nagu turist ostab kõiksugu pudipadi (Selänniemi 1994: 65) või tegeleb pildistamisega, teenivad ta toimingud reisil sageli eesmärki kinnitada kohalkäimist, et seda kogemust „tõendada”.

Turismi uurimisel on antropoloogid pidanud fundamentaalseks probleemiks autentsust (Crick 1989: 335–336; Selänniemi 1996). Selles vallas on klassikaline Dean MacCannelli (1973) sõnastatud tõdemus, et igal turistil on igatsus autentse, eheda teise maailma, n-ö kadunud maailma järele. Turist soovib näha elu nii, nagu seda tegelikult elatakse. MacCannelli märgib, et turist soovib pääseda üha kaugemale „lava taha”, ta pole rahul sellega, mida talle „laval” pakutakse, vaid pürgib edasi, et kogeda midagi muud, kuigi ka seal on kõigest samasugune tema jaoks loodud maailm: sissepääs turistile justkui varjus olevasse lavatagusesse on enamasti sissepääs tema jaoks spetsiaalselt lavastatud aladele, mis on teatud lavakujunduse abil dekoreeritud nõnda, et see paistaks lavatagusesena (MacCannelli 1973).

Seepärast on autentsuse mõistet turismis viljakalt kasutanud ka turismi-teenuse pakkujad. Paljudes reisibrošüürides väidetakse, et turisti kogemus mingis kohas saab olema ehe, algupärane, autentne. Samal ajal võib turistile pakutav olla väitele vaatamata standardiseeritud, ainult turismi vahendaja poolt autentsusmarkeriga märgistatud. Eri maadest leiame hulgakaupa ühesuguse vormiga turismiesemeid, äravahetamiseni sarnaseid tooteid (kõi-

gil sageli kiri „Made in China”). Nende omahind on madal, ent neid võidakse müüa kalli hinnaga. See meenutab muinasjutule tunnuslikku maailmade pöördvõrdelisust nagu jututüübis „Söed muutuvad kullaks” (ATU 476):² seal maailmas väheväärtuslik muutub siin maailmas kallihinnaliseks, näiteks süsi kullaks. See, mis on seal maailmas väärtusetu, on siin maailmas hinnaline emotsionaalselt ja/või rahaliselt.

Globaliseerunud suveniiritööstuse jaoks on meenetootmise unifikatsioon majanduslikult põhjendatud samm. Kui aga seesugune suveniir peaks esindama kohta, mida see tegelikult ei representeeri, tekib küsimus asja tegelikust autentsusest, nagu näiteks matrjoškade puhul Tallinna turismiartiklina. Ometi on mõiste „autentsus” turistide ja nende soovidega väga üheselt seotud. Sarnaselt suveniiridega on enamik elamusi turismireisil loodud silmas pidades just nimelt turisti vajadust. Turisti ootusi võib nimetada „emotsionaalseks autentsuseks”: turist k o g e b midagi autentsena (Smith 2006). Uurijate hinnangul on turistid ise aktiivsed autentsuse loojad ning tarbijad annavad oma soovidega autentsuse mõistele sisu – „turustatud autentsus toetub tarbija nõudmistele” (Chhabra 2005: 65). Kõige selle juures on lihtne unustada, et see on konstrueeritud sulle kui turistile.

Kuigi muinasjutu tänapäevasele kuulajale/lugejale pole autentsus peamine kriteerium loo nautimiseks, on rahvaehedus oluline tallegi. Muinasjuttu soovetakse kogeda millegi oma rahva juurtele toetuva, puhta, algupärase, „autentsena”. Juba vennad Grimmid on väljendanud oma teose „Laste- ja kodujutud” lugudega edaspidist muinasjutužanri kaanonit konstrueerides, et nende muinasjutud on genuinsed, eesmärgiks „autentse kultuurilise mineviku ehe representeerimine” (Bendix 1997: 62). Samas muutsid Grimmid muinasjutte sihi-teadlikult, mis annab alust kahelda selles, et need lood autentset suulist traditsiooni ilma suuremate mooneteta edasi annavad (vt näiteks Haase 2003: 61 jj või lähemalt Dundes 2002).³

Veel enam on mõiste *autentsus* tähtsust rõhutanud vahendajad, folkloristid, kes on sagedasti kasutanud seda mõistet tähenduses „kirjandusest mõjutamata”. Nii on sarnaselt turismiga ka folkloristikas autentsuse mõiste kasutusel mitte traditsiooni praktiseerijate ja kandjate poolt, vaid lisandatuna väljastpoolt, teiste rakendatuna – uurijale tarviliku vahendina ühe või teise teksti traditsioonitruuduse leidmiseks. Tõsi on see, et tänapäevaks on autentsuse mõiste kasutus ja tähendus muutunud (vt nt Valk 2005). Kui pidada autentseks ennekõike muust kirjandusest mõjutamata pärimust, siis tegelikkuses on Euroopas ehedat või algupärast, kirjandusest või kultuurilaenudest mõjutamata rahvajuttu keeruline leida. Raske on pidada rahvajuttu „suuliseks”, pigem on tegu pideva kirjanduse ja rahvajutu vastasmõjuga, jutustajad on pidanud ilmselt läbi aja loomulikuks ka raamatust lugemist (Holbek 1987: 46–47; Apo 1995; Toomeos-Orglaan 2008). Nii turismireisi kui ka muinasjutu puhul on seega mitmepidine vastuolu: ühelt poolt soovetakse autentsust, teisalt on seda raske tagada, mistõttu püütakse pakkuda kasutajatele autentsust osalt või enamjaolt konstrueerides.

² Eestis esineb pigem juttudes motiivi tasandil – vt EMj I 2009: 576.

³ Tuleb nentida, et laiem ühiskondlik huvi nii muinasjuttude kui ka turismireiside vastu pärineb romantismiajast, mil pöörduti eksootiliste rahvaste juurde (või siis oma kohalike talupoeglike maapiirkondade poole), mis meenutab pärimuskogumist antropoloogi või etnoloogina. Mõnigi kord võib tänapäevane turistlik kogemus olla sarnaselt *ükskord ammu* ajast rääkiva muinasjutuga rännak minevikukultuuri, soov kogeda taas seda elulaadi, millest ise oleme loobunud.

Narratiivi süžeestruktuur

Enda kogatud reisielamuste ja teiste kirjeldatud reisilugude põhjal võib kindlasti leida sarnasusi ka muinasjutu ja turismirännaku üldstruktuuris, mõlema puhul toimivas sündmustejadas. Vladimir Propp eristas muinasjutu 31 funktsiooni, püüdes üldistada muinasjuttude tegevuskäiku (Propp 1996). Paljudele neist on leitavad vasted ka turistlikest narratiividest. Tähelepanu väärib, et teekonna motiiv, liikumine esineb paljudes Proppi käikudes. Tõsi, nii nagu Proppil ei esine kõiki funktsioone igas jutus, nii ei pea ka turismireis kõiki neid sisaldama. Kindlasti on Proppi esitatud veendumus muinasjuttude süžeestruktuuri ühtsusest liialdus. Näiteks soome muinasjutte uurinud Satu Apo kinnitusel kohaldub see ennekõike meeskangelasega imemuinasjutudele, täpsemalt Apo jaotuse sisukategooriatele „kangelane võidab abikaasa, täites kosilase ülesande” ning „kangelane võidab abikaasa, päästes ta koletise käest” (vt Apo 1995: 129). On tehtud hulk katseid kohandada Proppi süžeestruktuuri eri žanride analüüsiks, näiteks muistenditele (Pentikäinen 1989: 180–183), aga ka kaugematele narratiivsetele liikidele, nagu piibililugudele (Milne 1988) või eesti jutustavale regilaulule (Arukask 2003).

Proppi sündmusteahelas on keskne funktsioonidekomplekt *kahjustamine* – (Proppi funktsioon (Pf 8), mis „loob muinasjutu liikumise” (Propp 1996: 30), iseäranis selle funktsiooni allkategoriat *puudus* (Pf 8a) kuni puuduse kõrvaldamiseni – *puudus likvideeritakse* (Pf 19). Sarnane on olukord ka turisminarratiivides (Proppi mustriiga selgemini haakuvad paralleelid jäävad nende kahe funktsiooni vahele): kangelasel on millestki puudus ning kangelane käib reisil ära. Samamoodi on just selle osaga Proppi struktuurist võrreldud Arnold van Gennepi (1960) siirderiituse liminaalset faasi.

Muinasjutuspetsiifilisem on reisisüžees Proppi eristatud sissejuhatavat osa. Muinasjutustruktuuri puhul võib sündmusteahela käivitajaks pidada kodust lahkuvat pereliiget (*pereliikme lahkumine*, Pf 1). Reisisüžeede puhul on selleks pigem keegi muu ümbruskonnast, kes mõjub inspireerivana. Kõik ju ümberringi rändavad: kolleegid, sõbrad, tuttavad. Kui muinasjutu algul lahkuvad kodust just keegi pereliige, siis reisimisel on olulised ka teised sotsiaalsed võrgustikud: reisimine kujutab endast sageli lisaks kodule veel mõnest muust kollektiivist ajutist lahkumist.

Ennekõike on Proppi funktsioonid, jutu koostisosad, turismireisile kohaldatavad alates Proppi süžee põhiosast, kangelase enda esimesest *lahkumisest kodust* (Pf 11) – turisti rännaku puhul ilmselt seoses tema suundumisega näiteks reisibüroosse või siis internetiavarustesse sobivaid reisipakkumisi otsima. Kangelase kohtumine *kinkijaga*, tema õige reageerimine ja imelise abivahendi omandamine vastab funktsioonidele *kinkija ilmumine/kangelase reaktsioon/võluvahendi omandamine* (Pf 12–14). Turistile on imelise abivahendi kinkijaks arvukad pakkumised, erinevad soodusvõimalused, osturallid. Kui muinasjutus püüab kangelane avastada õiget suunda Muinasjutumaale, siis oskab talle teed näidata „õige kinkija, kes on ise imepärane” (Jason 1977: 200). Ka turismireisile minekul on kõige tähtsam varustada end õige soovitusel, teada, kuhu on kõige mõistlikum, „kasulikum” minna. Reiskangelase ülesandeks on vaid õigel ajal leitud pakkumistele õigesti reageerida ning edasine lugu ongi siis võimalik. Alles seejärel algab kangelase tegelik reis, toimub *ümberpaigutamine* (Pf 15) tegevuspaika, eelkirjeldatud Heda Jasoni kirjelduse järgi jõudmine Muinasjutumaale.

Funktsioon *võitlus* (Pf 16) võib olla näiteks episood reisidelt, mida paljud reisimälestused (eriti vöõramatesse kultuuridesse) kirjeldavad. Kuidas saadakse reisil käies hakkama kohalikega, kelle väärtushinnangud või teenimissoov ei vasta kangelase – turisti – ootustele, olgu need siis kohalikud kavallad kaupmehed, sihtkohas üleliia pikka ringsõitu tegevad taksojuhid või niisama tänaval juurde astuvad teenusepakkujad. Nende ülekaaldamine, õigel hetkel teenusest äraütlemine, neilt hüve kättesaamine pigem ise kaaldades kui end petta lastes tundub olevat reisimälestustes episood, mida võiks kõrvutada muinasjutu *võitlus–võit* paariga (Pf 16, 18). Siia tegevustsükklisse kuulub ka eespool mainitud suveniiri hankimine, mis kinnitab kangelase käiku Muinasjutumaale – kangelase markeerimine, *võidu märgistamine* (Pf 17). Kui muinasjutus see kangelase tunnismärk ei vanane, vaid püsib ajatuna (vrd Jason 1977), siis sama lugu on ka turismireisil: suveniir on see, mis jääb kestma.

Propp pakub lisaks paarile *võitlus–võit* teise võimaluse, mille vahel funktsioon *märgistamine* esineb, selleks on kangelasele antav raske *ülesanne* ning *selle lahendamine* (Pf 25–26). Ka reisid sisaldavad reeglina paljude valikute tegemist, katsumusi ja probleeme, mida tuleb lahendada, ohuolukordi. Neidki võivad jääda meenutama fotod või suveniirid.

Iga reis seisneb tavaliselt katsumuste ületamises, mille järel *probleem likvideeritakse* (Pf 19). Selle järel alanud *tagasipöördumine* (Pf 20) võib samuti sisaldada palju vaeva ja vintsutusi ning raskuste ületamist, olgu siis näiteks probleemid transpordivahenditega, ootamine lennujaamades, pagasi kaotamine või eksimine turismigrupi juurest. (Kõik need katsumused võivad muidugi esineda juba reisi esimeses osas, Muinasjutumaale minemisel.) Nendega võrreldavad võiks olla Proppi funktsioonide *tagaajamine* ja *pääsemine* (Pf 21–22) sisu: kangelasele seatakse ka tagasiteel ette mitmeid katsumusi, ent ta saab neist üle.

Taas muinasjutuspetsiifilisemad on Proppi süžeestruktuuri lõpu funktsioonid. Funktsioon *tundmatuna naasmine* (Pf 23) võiks ilmnedas saabumisenal lõunamaareisidelt, olgu siis silmatorkava päevitusega või habetununa. Erinevalt klassikalisest muinasjutust turistliku rännaku lõpus *pulmi* (Pf 31) ei peeta. On muidugi radikaalseid erandjuhtumeid. Turismiuurija Eric Cohen kirjeldab näiteks, kuidas välismaalased võivad turismireisil Tais pidada kohalikke nii atraktiivseks, et teevad emotsionaalse abieluettepaneku mõnikord vaid nädal või paar pärast tailannast tüdrukuga kohtumist (Cohen 2003: 61). Väga tavaline on aga reisil tutvumine kaasreisijatega, millest võib liminaalsele situatsioonile tunnusliku avatuse ja vastuvõtlikkuse, ühiselt läbielatu tõttu kasvada midagi enamat.

Proppi tegelasrollidest tunduvad turisminarratiivides esinevat seega kõik: *kangelane* (turist), *kinkija* (reisibüroo töötaja või appitulijast kohalik), *vastane* (turismimaa pahatahtlik elanik), *abistaja* (nt turismiteatmik, mis on reisil toeks). Tegelasrolli *kuningatütar ja ta isa* puhul tasub meenutada, et Propp viitab kuningatütrele ka kui otsitavale isikule, turisminarratiivi puhul on see pigem reisisihiks oleva maa nägemine, mis kangelast tegudele sunnib. Proppi tegelasrollides on *telesaaja* (kes küll traditsioonilise muinasjutu käigus üsna põgusalt tegutseb) *vahendajaks* (Pf 9) kangelasele reisivõimalusest teadaandmisel. *Valekangelane* on siis ilmselt keegi, kes reisinu käikude mõistlikkuses kahtleb.

See oli lihtsalt esmane kõrvutus, reisinarratiivide tegelikuks struktuuriana-lüüsiks pakuvad tänapäeval kergesti kättesaadavat materjali näiteks reisikirjad ja -blogid internetis, reisinarratiividel on kindlasti vaid neile omased tunnused (vt ka Mikkonen 2007: 6). Ometi tundub, et ilmselt hõlmab Proppi muinasjuttude põhjal tuletatud skeem mingit üldisemat inimeste tegutsemisviisi maailmas, ega rakendu üksnes muinasjuttudele ja rahvajuttudele. Nauditavaks teeb reisilood kogeja kokkupuude raskustega ja neist ülesaamine, ka probleemid mõjuvad hiljem positiivsena. Inimloomusele on omane tunda veel enam õnnestumiste üle rõõmu just nimelt katsumuste ja raskuste järel. Regina Bendix on näinud kurnavale reisile järgnevas jutustamises psüühilist kompensatsiooni hädatundele, mida turistina kogeti (Bendix 2002: 474). Oletada võib sedagi, et väljakujunenud euroopaliku muinasjutu struktuuri aluseks võiks olla varasem reisilugude jutustamistraditsioon.

Jutustamise ja reisimise sotsiaalne funktsioon

Nii muinasjuttu kui ka turismireisi võib pidada reaalsusest põgenemiseks, oma maailmast väljapääsemiseks, mille puhul alustatakse argisest keskkonnast ning siirdutakse paika, kus kõik erineb tavapärasest, kus meeled on ergad ning kõike tajutakse ebatavalisena. Nagu eespool kirjeldatud, pakutakse turistile tänapäeval sageli „konstrueeritud autentsust”, atraktsioone ja esemeid, millel turisti sihtpunktiga erilist seost ei pruugi olla. Tänapäeva reisimisel kogetu on sageli imaginaarne, turistile pakutav väljamõeldis ja fiktsioon. Reisimise kui reaalse tegevuse kõrval võib reisida ka metafoorselt, näiteks vaimus (Gerndt 2004: 511). Pööraksin selle mõtte aga teistpidi: kui varem pidigi reisima enamasti vaimus (või muinasjutus), siis nüüd on võimalik teha seda ka vastupidi, käia reisil nagu muinasjutus. Nii võibki näha reisimises tänapäeva inimese muinasjuttu.

Turismi sihtgrupp on viimase aja jooksul väga palju muutunud. Varem on reisimine olnud ennekõike ühiskonna ülemklassile võimalik tegevus, seega vaid väheste meelelahutus. Pikapeale on reisimine muutunud üksikute rändkaupmeeste ja palverändurite liikumisviisist masse haaravaks vabaajategevuseks.

Muinasjutte nende kõrgajal rääkiv talurahvas oli reeglina sunnismaine. Pärisorjuse puhul oli ka reisimine võimatu, nii tuli piirduda rändamisega muinasjutus. Kuigi haldjajutud said XVIII sajandil populaarseks prantsuse salongides, on muinasjutt olnud läbi aja ennekõike vaesema rahva meelelahutus ja jutuvara. Selle kohta on kasutatud ka väljendit „vaeste inimeste kollektiivne unistamine” (Holbek 1987: 406). Muinasjutuvestmise sotsiaalseks rolliks on peetud meelelahutust, ent tegelikult on see lisaks olnud viis ühiskonna probleemidest rääkimiseks, selle käsitlemiseks, mis reaalses elus ei olnud võimalik. Nii on muinasjutud pakkunud ühiskonnale võimalust argielust välja elada. Seepärast võime nimetada muinasjuttu ka piiride kompamiseks alternatiivmaailmas: *mismoodi oleks, kui..., mismoodi tuleks käituda*. Sarnaselt turisti huviga „lavataguse elu” vastu on inimese sooviks kogeda midagi enam, kui see tavaliselt on võimalik. Ka muinasjutt on inimese viimine maadele, kus pole lubatud viibida, kus justkui ei käida.

Tundub, et leitud sarnasused ei tulene pelgalt teatud uurijavaatest, mis need sarnasused esile manab, vaid narratiivsest kogemisviisist. Nii võib reisimist näha teatud määral uue kultuurivormina, mis jätkab osalt vana.

Max Lüthi arvates pakub muinasjutt samamoodi nagu põgenemis- või kompensatoorne kirjandus „soovide täitumist läbi kujutuse, s.t pakub asendust teostamisena” (Lüthi 1987: 157). Lüthi peab muinasjutu peamist efekti ennekõike „psühhohügieeniliseks, võib-olla ka psühhoteraapiliseks”. Samalaadne on ka reisimise funktsioon. Tänapäeval on turismireis taskukohane nii keskklassile kui ka väiksema sissetulekuga inimestele, sellest annab tunnistust tuntuimate turismiobjektide rahvarohkus, lennujaamade ülerahvastatus ning massiturism. Dean MacCannell on väitnud, et turism võtab üle kaasaja maailma religiooni sotsiaalseid funktsioone (MacCannell 1973: 589), pakkudes võimalust maailmast ajutiseks pääsemiseks ja selle käigus teiste võimaluste nägemiseks.

Reisi/jutu lõpus pöörduvad turist ja muinasjutukuulajad tagasi oma õdusa kodukolde juurde, pärast ärakäimist naastakse argisesse maailma. Tõsi on aga, et võidakse olla väga erilise kogemuse võrra rikkamad, tunda oma maailma avardununa.

Tom Selänniemi väitel teevad kaks ümberpaigutust, ajaline ja ruumiline, võimalikuks kolmanda – mentaalse muutuse, kangelane muutub seesmiselt (Selänniemi 2003: 23). See kõik juhib meid Proppi narratiivi funktsioonini Pf 23 – *kangelane naaseb reisilt tundmatuna*. Muutunud on ta seisund ning nii nagu kogetakse muinasjuttu, on rännak andnud aega mõelda argielu probleemidele, tavalisusest väljas olek võimaluse vaadata hetkeks elu kõrvalt. See kõik võib toimuda ka alateadlikult ning mõjutada rändurit mingil moel alles tulevikus.

Kirjandus

- A p o, Satu 1995. *The Narrative World of Finnish Fairy Tales: Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.
- A r u k a s k, Madis 2003. *Jutustava regilaulu aspektid*. 19. sajandi lõpu setu lüroepiliste regilaulude žanr ja struktuur. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- A T U = Uther, Hans-Jörg. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
- B a d o n e, Ellen, R o s e m a n, Sharon R. (toim) 2004. *Intersecting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism*. Chicago: University of Illinois Press.
- B e n d i x, Regina 1997. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison, Wisconsin–London: University of Wisconsin Press.
- B e n d i x, Regina 2002. *Capitalizing on Memories Past, Present, and Future. Observations on the Interwining of Tourism and Narration*. – *Anthropological Theory*, kd 2, nr 4, lk 469–487.
- B e n d i x, Regina 2008. *sub* Tourism. – D. Haase (toim), *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*. Greenwood: Greenwood Press, lk 979–980.
- B e n d i x, Regina, H e m m e, Dorothee 2004. *Fairy Tale Activists: Narrative Imaginaries Along a German Tourist Route*. – *Tautosakos Darbai. Folklore Studies, Lithuanian Institute of Literature and Folklore XXI*. Vilnius, lk 187–197.
- C e r t e a u, Michel de 2005 [1984]. *Igapäevased praktikad I. Tegemiskunstid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- C h h a b r a, Deepak 2005. *Defining Authenticity and Its Determinants: Toward an Authenticity Flow Model*. – *Journal of Travel Research*, kd 44, nr 1, lk 64–73.

- Cohen, Erik 2003. *Transnational Marriage in Thailand: The Dynamics of Extreme. Heterogamy.* – T. G. Bauer, B. McKercher (toim), *Sex and Tourism. Journeys of Romance, Love, and Lust.* New York, lk 57–80.
- Crick, Malcolm 1989. *Representations of International Tourism in the Social Sciences. Sun, Sex, Sights and Servility.* – *Annual Review of Anthropology*, kd 18, lk 307–344.
- Dundes, Alan 2002 [1985]. *Võltspärimuse sepiitsemine.* – A. Dundes, *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast.* Tallinn: Varrak, lk 88–102.
- EMJ I 2009 = *Eesti muinasjutud I: 1. Imemuinasjutud.* (Monumenta Estoniae Antiquae V.) Koost ja toim R. Järv, M. Kaasik, K. Toomeos-Orglaan. TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakond, EKM Eesti Rahvaluule Arhiiv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Genep, Arnold van 1960. *The Rites of Passage.* Chicago: University of Chicago Press.
- Gerndt, Helge 2004. *sub Reise.* – *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Kd 11. Berlin–New York: de Gruyter, lk 504–514.
- Graburn, Nelson H. H. 1989 [1977]. *Tourism: The Sacred Journey.* – V. Smith (toim), *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, lk 21–36.
- Haase, Donald 2003. *Framing the Brothers Grimm. Paratexts and Intercultural Transmission in English-Language Editions of the Kinder- und Hausmärchen.* – *Fabula*, kd 44, nr 1–2, lk 55–69.
- Holbek, Bengt 1987. *Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective.* Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Jason, Heda 1977. *Ethnopoetry. Form, Content, Function.* (Forum Theologiae Linguisticae 11.) Bonn: Linguistica Biblica.
- Järv, Risto 2008. *Real Places and Countries in the Fairy Tale World.* – E. Näripea, V. Sarapik, J. Tomberg (toim), *Koht ja paik. Place and Location.* (Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics VI.) Tallinn: Estonian Literary Museum, lk 275–284.
- Labrie, Vivian 1999. *Going Through Hard Times: A Topological Exploration of a Folktale Corpus from Quebec and Acadie.* – *Fabula*, kd 40, lk 50–73.
- Lintrop, Aado 2006. *Liminaalsed perioodid udmurdi rahvakalendris.* – *Mäetagused*, nr 32, lk 17–26 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr32/lintrop.pdf>).
- Lüthi, Max 1987. *The Fairytale as Art Form and Portrait of Man.* Bloomington: Indiana University Press.
- McCannell, Dean 1973. *Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings.* – *American Journal of Sociology*, kd 79, nr 3, lk 589–603.
- Mikkonen, Kai 2007. *The „Narrative is Travel” Metaphor: Between Spatial Sequence and Open Consequence.* – *Narrative*, kd 15, nr 3, lk 286–305.
- Milne, Pamela J. 1988. *Vladimir Propp and the Study of Structure in Hebrew Biblical Narrative.* (Bible and Literature Series 13.) Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Olrik, Axel 1992 [1921]. *Principles for Oral Narrative Research.* Indiana: Indiana University Press.
- Pentikäinen, Juha 1989. *The Structure and the Function of Legend.* – A.-L. Siikala (toim), *Studies in Oral Narrative.* (Studia Fennica 33.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 176–186.

- Propp, Vladimir 1998 [1928] = В. Я. Пропп. Морфология сказки. Исторические корни волшебной сказки. Москва: Лабирит.
- Selänniemi, Tom 1994. Pakettimatka pyhään paikkaan – suomalaisturistit Ateenassa. – Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 25. Jyväskylä.
- Selänniemi, Tom 1996. Matka ikuiseen kesään. Kulttuuriantropologinen näkökulma suomalaisten etelänmatkailuun. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 649.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Selänniemi, Tom 2003. On Holiday in the Liminoid Playground: Place, Time, and Self in Tourism. – T. G. Bauer, B. McKercher (toim), *Sex and Tourism. Journeys of Romance, Love, and Lust*. New York, lk 19–33.
- Sepp, Tiina 2007. Pilgrims and Tourists on the Road to Santiago de Compostela. – *Journal of Indian Folkloristics*, kd IX, nr 1–2, lk 1–7.
- Smith, Laurajane 2006. *The Uses of Heritage*. London–New York: Routledge.
- Stewart, Susan 1993. *On Longing. Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. London: Duke University Press.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2008. Eesti jutupärimuse ja trükiste vastasmõjust imemuinasjuttudes. [Magistritöö käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus]. Tartu: Tartu Ülikool.
- Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian Folklore Collections and the Concept of Authenticity. – C. Schmitt (toim), *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster–New York–München–Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 35–40.
- Viidalepp, Richard 2004 [1965]. Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest. (Sator 4.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Tale and Tour

Keywords: folkloristics, fairy tale, tourism, storytelling

A number of similarities can be found between storytelling and travelling. Both have a similar social function of offering a temporary escape from reality or being lifted out of the everyday. Both are characterized by liminality, i.e. storytelling takes place in a liminal period, when the impossible becomes possible, while a tourist has an „upside-down” experience of the novel environment causing him/her to behave differently from usual. Also, both a fairy tale and a tour bring about a different sense of time; like a tale, modern organized mass tourism often proves a safe voyage of discovery full of imaginary fears instead of real dangers. The souvenir brought along by the traveller resembles a token brought back by a fairy tale hero from the world of wonders, just a trifling for that world, yet necessary for the hero as a proof of having been there. A lot of similarities can also be detected in the general structure of both a tale and a tour; e.g., Vladimir Propp has found, from tourist narratives, equivalents to 31 functions of a fairy tale.

Risto Järv (b. 1971), PhD, Estonian Literary Museum, Head of Estonian Folklore Archives; University of Tartu, Docent at the Department of Estonian and Comparative Folklore, risto@folklore.ee